

ZBIGNIEW JASIEWICZ

Etnologia polska. Między etnografią a antropologią kulturową

Etnologia jest jedną z nauk o kulturze. Etnologia polska, ukształtowana w polskim kontekście narodowym, pozostaje w bliskich kontaktach z antropologią światową. Dlatego obecnie utożsamia się z antropologią kulturową. Przyjmuje szeroki zakres działania właściwy antropologii i jest definiowana jako dyscyplina, której przedmiotem jest człowiek – istota społeczna i kulturowa, tworząca, użytkująca, przekształcająca i przekazująca kulturę, zarówno w jej wymiarze uniwersalnym, jak i w ramach poszczególnych grup ludzkich. Przekracza zatem granice problematyki etnicznej, związanej niekiedy z etnologią, traktowaną jako studia porównawcze nad konkretnymi kulturami. Nie rezygnuje jednak z problematyki i nazwy „etnologia”, utrwalonej w europejskiej tradycji kontynentalnej. Nie ogranicza się, tym bardziej, do studiów nad jedną z kultur środowiskowych i typów kultury, jakim jest kultura ludowa, wiązana w polskiej tradycji z etnografią. Przyjmuje dwa powiązane ze sobą zadania: etnograficznego opisu rzeczywistości kulturowej, doceniającego znaczenie szczegółu, oraz jej interpretacji. O kształcie współczesnej etnologii/antropologii kulturowej w Polsce i warunkach jej działalności decydują, poza jej historią, podejmowana przez nią problematyka i przyjmowane założenia badawcze, struktura instytucjonalna, umiejętność współpracy z innymi dyscyplinami naukowymi i tworzenia wraz z nimi specjalności interdyscyplinarnych oraz odbiór społeczny.

Początki i dalsze losy etnologii do końca PRL

To dzisiejszy zakres badań etnologicznych i antropologicznych wskazuje kierunek poszukiwań w przeszłości idei i działań, które mogą zostać uznane za ważne dla narodzin i późniejszych przekształceń dyscypliny. Zagęszczenie prac świadczących o intensyfikacji poszukiwań, zapowiadających powstanie nowej nauki, pojawia się poczynając od spóźnionego polskiego Oświecenia w końcu XVIII w. Odnajdujemy je głównie w ramach czterech pól zainteresowań. Były to rozważania nad pochodzeniem i rozwojem kultury ludzkości, fascynacje kulturą ludową, opisy kultury ludów pozaeuropejskich, a także próby zrozumienia zjawisk etnicznych. Pierwsze z nich uprawiane były przez

przedstawicieli „filozofii dziejów”, przede wszystkim Hugona Kołłątaja i Stanisława Staszica, z godnym szczególnej uwagi *Rodem ludzkim* tego ostatniego, pisanym na przełomie XVIII i XIX w. Kultura ludowa z kolei przyciągała uwagę jako źródło do rekonstrukcji przeszłości narodu polskiego i Słowiańszczyzny. Ujmowano ją dwojako – po pierwsze, jako właściwość ludowych grup społecznych, szczególnie ludności wiejskiej, ważnej narodowo i gospodarczo, a po drugie jako nośnik wartości: rodzimości, narodowości, tradycyjności, oryginalności i naturalności. Mianem kamienia węgielnego ludoznawstwa w Polsce określa się list Hugona Kołłątaja do księgarza i wydawcy krakowskiego Jana Maja z 1802 r., zawierający projekt opisu stanu kultury ludowej na ziemiach dawnej Rzeczypospolitej. Innym spośród licznych świadectw zainteresowania kulturą ludową, ważnych dla tworzącej się dyscypliny, była książka Ignacego Lubicz-Czerwińskiego *Okolice zadniestrskie między Stryjem i Łomnicą...* z roku 1811, uznawana za pierwszą polską monografię etnograficzną, oraz praca Zoriana Dołęgi-Chodakowskiego *O Słowiańszczyźnie przed chrześcijaństwem* z roku 1818, utożsamiająca, to co ludowe z tym, co narodowe i zachęcająca do gromadzenia rzeczy ludowych w trakcie wędrówek po wsiach. Materiały dotyczące ludów odległych zbierali, przede wszystkim na terenach Wschodu, zesłańcy i podróżnicy, z bardzo ważnym wśród tych ostatnich, bo formułującym już cele naukowe, Janem Potockim. Na skutek utraty niepodległości i pod wpływem romantycznej „filozofii natury” podjęto, od końca XVIII w., rozważania nad narodem i narodowością, obecne m.in. w pracach Franciszka Salezego Jezierskiego oraz Maurycego Mochnackiego. Prace indywidualne były wspierane przez instytucje: Uniwersytet Wileński i Towarzystwo Przyjaciół Nauk w Warszawie.

Dojrzałe już projekty stworzenia nowej dyscypliny, posługujące się przetrwałymi do dzisiaj nazwami, tworzone były w połowie XIX w. Najbardziej znane są prace Wincentego Pola, który zaliczył etnografię do nauk przyrodniczych i uznał za dział geografii powszechnej. Przedstawiał ją jednak jako syntezę przyrodniczego i humanistycznego traktowania człowieka, stając się w ten sposób zwolennikiem antropologicznego ujęcia tej dyscypliny i, poprzez swoją koncepcję „rodowości” i „plemienności”, jednym z prekursorów studiów etnicznych. Prowadził także w roku 1850/1851 na Uniwersytecie Jagiellońskim wykład poświęcony etnografii Wschodu, a w roku 1851/1852 roku etnografii powszechnej (Zawistowicz-Adamska, 1966, 30 i n.). To właśnie skoncentrowanie uwagi na sprawach narodowości i narodu, rozumianych jako formy i przejawy etniczności, stało się podstawą innego oryginalnego, choć nie oderwanego od ówczesnej nauki europejskiej, projektu „nauki o narodowości, czyli etnologii”, przedstawionego przez Jana Rymarkiewicza w artykule zamieszczonym w t. 1 z roku 1849 poznańskiego czasopisma „Szkoła Polska”. Zaproponował on uznanie etnologii za dyscyplinę porównawczą i teoretyczną, stanowiącą nadbudowę nad opisową etnografią. Nawoływał ponadto, w atmosferze społecznej i politycznej wywołanej przez wydarzenia „Wiosny Ludów”, do

nauczania etnologii w szkołach i stworzenia dla niej katedr uniwersyteckich. Ryszard Berwiński wprowadził z kolei, w roku 1854, do piśmiennictwa polskiego nazwę „ludoznawstwo”. Mitologizacja kultury ludowej i jej wartościujące oraz instrumentalne traktowanie skłoniło go do odmówienia tej kulturze w znanych *Studiach o literaturze ludowej* walorów niezmienności i niezależności od kultury warstw elitarnych, co oznaczało wzmocnienie w nauce nurtu krytycznego.

W II połowie XIX i na początku XX w., w jakże trudnych dla nauki polskiej warunkach braku własnego państwa, nastąpiło upowszechnienie wiedzy o dyscyplinie, dalsze intensywne gromadzenie danych, formułowanie założeń teoretycznych i budowanie podstaw instytucjonalnych, w oparciu już o pierwszych uczonych – profesjonalistów. Etnografia i etnologia przedstawiane są w licznych wydawnictwach encyklopedycznych (Wrońska, 1992). Prowadzono prace nad zbieraniem w terenie materiałów z zakresu kultury ludowej (przede wszystkim Oskar Kolberg i Michał Fedorowski). Niezwykle aktywnie przyswajano założenia antropologii światowej m.in. przez przekłady dzieł antropologów, takich jak Edward B. Tylor, Lewis H. Morgan, John Lubbock, James G. Frazer i Maksym Kowalewski. Adaptowano te założenia do celów własnych prac badawczych i opracowań syntetycznych, pełniących funkcję podręczników: Ludwika Krzywickiego *Ludy. Zarys antropologii etnicznej* z roku 1893 i Jana Karłowicza *Lud. Rys ludoznawstwa polskiego* z roku 1904. Podstaw instytucjonalnych dostarczały etnologii: czasopisma, w tym „Zbiór Wiadomości do Antropologii Krajowej”, 1877-1895, przekształcony w „Materiały Antropologiczno-Archeologiczne i Etnograficzne”, 1896-1916, „Wisła”, 1887-1905 i 1916-1917, oraz „Lud” od roku 1895; stowarzyszenia i komisje, m.in. Komisja Antropologiczna Akademii Umiejętności w Krakowie z Działem Etnologicznym, powołanym w roku 1873, oraz Towarzystwo Ludoznawcze, założone we Lwowie w roku 1895, a także muzea, z pierwszym Muzeum Etnograficznym powstałym w Warszawie w roku 1888. Potwierdzeniem akademickiego statusu dyscypliny stało się powołanie w roku 1910 Katedry Etnologii na Uniwersytecie we Lwowie, powierzonej profesjonalnym już uczonym: Stanisławowi Ciszewskiemu i, w roku 1913, Janowi Czekanowskiemu.

Odzyskanie niepodległości w roku 1918 zmieniło cele i warunki działalności etnologów. Ważna stała się integracja rozdzielonych przez rozbiory części państwa, a także likwidacja zaniedbań w obrębie dyscypliny. Gwałtownie wzrosła liczba katedr etnologii na uniwersytetach: Poznań, 1919; Kraków, 1925 i 1926; Wilno, 1927 i Warszawa, 1936. Stowarzyszenia i akademickie instytucje naukowe – Polskie Towarzystwo Ludoznawcze i Komisja Etnograficzna Polskiej Akademii Umiejętności, uzyskały możliwość działania obejmującego cały kraj. Uwagę koncentrowano na obszarze kraju, przygotowując kilka ważnych monografii i podręczników. Utrzymano jednak, a nawet zintensyfikowano, zainteresowania Słowiańszczyzną. Świadczą o nich: organizacja II Zjazdu Słowiańskich

Geografów i Etnografów w 1927 r., powołanie Katedry Etnografii Słowian UJ w roku 1926, założenie czasopisma „Lud Słowiański”, ukazującego się w latach 1929-1938, publikacja monumentalnej *Kultury ludowej Słowian* Kazimierza Moszyńskiego w latach 1929-1939 oraz *Etnografii słowiańskiej* Adama Fischera w latach 1932-1934, wreszcie badania terenowe Józefa Obrębskiego w Macedonii. Nadal głównym przedmiotem badań pozostawała kultura ludowa; poszerzano jednak zakres studiów i obejmowano nimi kulturę grup etnicznych i teoretyczne problemy kultury. Dominowała koncepcja etnologii jako dyscypliny należącej do nauk antropologicznych, choć jednocześnie poszerzone zostały jej związki z socjologią i historią. Wartością etnologii okresu międzywojennego była wielość orientacji teoretycznych występujących w jej ramach: ewolucjonizm krytyczny (Kazimierz Moszyński); szkoła kulturowo-historyczna (Stanisław Poniatowski, Adam Fischer), marksizm (Ludwik Krzywicki), francuska szkoła socjologiczna i historyczna (Jan Stanisław Bystron i Stefan Czarnowski), fenomenologia (Cezaria Baudoin de Courtenay Ehrenkreutz Jędrzejewiczowa, funkcjonalizm (Józef Obrębski).

Okres po II wojnie światowej to przede wszystkim odbudowa zniszczonych warsztatów pracy i powrót do dydaktyki uniwersyteckiej. Mimo poważnych strat w zespole profesorów (śmierć, poważna choroba i emigracja niektórych z nich), odtworzono katedry etnografii na uniwersytetach w Warszawie, Krakowie i Poznaniu i utworzono, w latach 1945 i 1946, nowe na uniwersytetach w Lublinie, Łodzi, Toruniu i Wrocławiu. Znacznym wzmocnieniem instytucjonalnym dyscypliny było utworzenie w roku 1953 Działu Etnografii w ramach powstałego wówczas Instytutu Historii Kultury Materialnej PAN. W miejsce dwóch użytkowanych terminów: „etnologia” i „etnografia” pozostawiono, wzorem nauki radzieckiej, ten ostatni. W roku 1951 zlikwidowano placówki socjologiczne, natomiast od etnografii, traktowanej jako nauka historyczna, oczekiwano w państwie, podporządkowanym ZSRR i prowadzącym indoktrynację ideologiczną, studiów nad społeczeństwami „pierwotnymi”, a przede wszystkim dokumentacji i upowszechniania wiedzy o kulturze ludowej. Koncentracja badań nad kulturą ludową była zgodna z dotychczasowymi zainteresowaniami etnografii i jednym z przyjmowanych jej zadań społecznych, jakim było dowartościowanie warstw, nieuczestniczących dotąd w pełni w życiu narodu; teraz jednak próbowano ją wykorzystać dla celów nowego ustroju. Posłużyła jednocześnie etnografom do schronienia się w miarę bezpiecznej niszy przed narzucaniem ideologii marksizmu-leninizmu. Oznaczała jednak ograniczenie rozważań teoretycznych i badań nad kulturą jako całością (Jasiewicz, 2004, 13). Stanowiła także podstawę integracji środowiska etnograficznego, w którym rolę koordynującą odgrywało wówczas Polskie Towarzystwo Ludoznawcze, inicjujące ważne prace badawcze i wydawnicze: *Polski atlas etnograficzny* oraz *Dzieła wszystkie Oskara Kolberga*. Wysiłki w celu poszerzenia zakresu badań i źródeł inspiracji teoretycznej pojawiły się po roku 1956. Polegały m.in. na wskazaniu konieczności objęcia badaniami nie tylko

kultury wsi, ale również kultury robotniczej, ujmowanych w ich współczesnych przemianach (Dobrowolski, 1958). Dla otwarcia ówczesnej etnografii na badanie kultury współczesnej ważne były także studia nad adaptacją i integracją społeczno-kulturową na ziemiach zachodnich i północnych Polski (Burszta, 1965). Nastąpił powrót do badań terenowych na terenach pozaeuropejskich, w pierwszym rządzie w Mongolii, Azji Środkowej i Ameryce, oraz wysiłki w celu nawiązania zerwanych kontaktów z antropologią światową. Te ostatnie znalazły swój wyraz w przekładach klasyków antropologii, z pierwszym spośród nich, bo wydanym już w roku 1957 *Życiem seksualnym dzikich* Bronisława Malinowskiego, opracowaniach jej historii i orientacji teoretycznych oraz podręcznikach nawiązujących do tradycji antropologicznych.

W roku 1972, z inicjatywy Józefa Burszty, powołano Komisję Etnograficzną Komitetu Nauk Socjologicznych PAN, przekształconą w r. 1975 w samodzielny Komitet Nauk Etnologicznych PAN. Odegrał on i nadal odgrywa ważną rolę w integracji środowiska etnologicznego oraz w upowszechnianiu terminu „nauki etnologiczne”, obejmującego, obok etnologii, także folklorystykę, etnomuzykologię, etnoreligioznawstwo, etnochoreologię, studia nad sztuką ludową i nieprofesjonalną, etnomuzealnictwo, etnomedycynę, etnobotanikę oraz antropologię kulturową i społeczną. Stworzył ponadto warunki współpracy między tymi dyscyplinami i subdyscyplinami. Dotychczasowa etnologia, z silnym w niej empiryzmem, sprowadzającym często do bezrefleksyjnego opisu i prezentacji kultury ludowej, odbierana była jednak przez część środowiska jako niechętna pluralistycznej wizji nauki i nowym teoriom (Robotycki, 1992, 15; Buchowski, 1995, 42). Termin „antropologia” stał się, już od końca lat 70. XX w., hasłem i programem atrakcyjnym przede wszystkim dla młodych etnologów, domagających się zmian w sposobie uprawiania tej dyscypliny. Szczególnie aktywna była grupa „antropologii kultury”, zwana inaczej „młoda polską etnologią”. Zafascynowana strukturalizmem, fenomenologią i semiotyką, ogłosiła swoje postulaty w „Polskiej Sztuce Ludowej” (Benedyktowicz, Robotycki, Stomma, Tomicki, Wasilewski, 1980, 1981). Inny jeszcze sposób prowadzenia badań przyjęli etnologowie, także krytyczni wobec zastanej „etnografii”, pozostający pod wpływem przyjmowanej w poznańskim środowisku kulturoznawczym tezy o kulturowym charakterze nauki i historycznej zmienności rzeczywistości i jej obrazów oraz społeczno-regulacyjnej teorii kultury, rozwijanych przez Jerzego Kmitę (Buchowski, 1995, 49 i n.). Próbę całościowego przedstawienia problematyki, pojęć i założeń teoretycznych etnologii z końca lat 80. XX w. stanowił *Słownik etnologiczny* przygotowany pod redakcją Zofii Staszczak (1987).

Etnologia a transformacja ustrojowa po roku 1989

Stan etnologii sprzed roku 1989 stał się punktem wyjścia zmian w ramach dyscypliny wywołanych transformacją ustrojową. Zmieniła się przecież polityka państwa

wobec nauki: zniesiono bezpośrednio, nakazowe kierowanie nauką, stworzono warunki samorządności środowiskom naukowym, zniesiono cenzurę, usunięto polityczną kontrolę w kontaktach z zagranicą, wprowadzono inny system finansowania instytucji naukowych, edukacyjnych i muzealnych. Istotne były także zmiany w sposobie życia społeczeństwa i w jego systemie wartości: w stosunku do własności, edukacji, praw osobistych, prywatności, wzorach kontaktów międzyludzkich. Dostarczyły one nie tylko nowych tematów badawczych i stworzyły nowe potrzeby w zakresie wiedzy, ale ukształtowały one również odmienne warunki pracy etnologów w trakcie badań terenowych. Ważna była wreszcie reakcja środowiska etnologicznego na przemiany ustrojowe i podejmowane przez nie działania (Jasiewicz, 2003, 2004 i n.)

Środowisko etnologów, podobnie jak ogół naukowców w kraju, nie zostało poddane lustracji. Nie było zatem wyłączeń spowodowanych przyczynami politycznymi czy ideologicznymi, jak np. w NRD. Włączenia do środowiska dotyczyły pojedynczych naukowców powracających z Zachodu, a także równie nielicznych etnologów – duchownych katolickich oraz etnologów zapraszanych z sąsiednich krajów wschodnich i południowych przez niektóre uniwersytety w celu uzupełnienia zespołów nauczycieli. Etnologowie w Polsce nie dostarczyli wsparcia radykalnym ruchom nacjonalistycznym i neopogańskim, ujawniającym się po 1989 r., co miało miejsce w Rosji i krajach bałtyckich.

Pozycję etnologii wzmocniło nazwanie tym mianem kierunku studiów uniwersyteckich (Uchwała Rady Głównej Szkolnictwa Wyższego z 23 IV 1992) oraz wskazanie etnologii jako dyscypliny, z której można nadawać stopnie i tytuł naukowy (Lista dziedzin i dyscyplin naukowych ogłoszona przez Centralną Komisję do Spraw Tytułu i Stopni Naukowych z 25 II 1992). Termin ten znalazł się również w nazwach instytutów i katedr uniwersyteckich, do części z nich wprowadzony jeszcze przed rokiem 1989 oraz w 1992 r. w nazwie Instytutu Archeologii i Etnologii PAN. „Etnografia” pozostała w nazwach muzeów i w tytułach niektórych czasopism i wydawnictw seryjnych. Określenie „ludoznawstwo” zachowano w mającym ponad 100-letnią tradycję Polskim Towarzystwie Ludoznawczym. Znaczenie uzyskał termin „antropologia kulturowa”. Z jednej strony, umieszczany obok etnologii, w nazwach np. instytutów uniwersyteckich, oznacza on dyscyplinę bliską tej ostatniej, a z drugiej, przede wszystkim w tytułach podręczników, dyscyplinę nadrzędną, obejmującą etnologię. Nazwa „antropologia”, niekiedy również „antropologia kultury”, stosowana była i nadal pozostaje także dla określenia studiów kulturoznawczych zorientowanych antropologicznie lub metody, służącej wielu naukom społecznym i humanistycznym, inspirującej spotkania etnologów z przedstawicielami tych nauk: socjologami, historykami, archeologami, kulturoznawcami, filozofami, politologami, językoznawcami i literaturoznawcami.

Utrzymano i rozwinięto strukturę instytucjonalną dyscypliny. Jej podstawę stanowią nadal placówki Polskiej Akademii Nauk i uniwersytetów. Zakład Etnologii działa w ra-

mach Instytutu Archeologii i Etnologii PAN w Warszawie; posiada również pracownie w Poznaniu i Krakowie. Etnologowie, etnomuzykolodzy i antropologowie kulturowi pracują w Zakładzie Historii Muzyki i Zakładzie Antropologii Kultury, Filmu i Sztuki Audiowizualnej Instytutu Sztuki PAN, a etnologowie, folklorysty i antropologowie kulturowi także w Instytucie Badań Literackich PAN, w którym do roku 1993 istniał Dział Literatury Ludowej, oraz w Instytucie Sławistyki PAN, do którego dołączono Zakład Badań Narodowościowych. Wzrosła liczba instytutów i katedr kształcących studentów etnologii. Do ośrodków w Krakowie, Łodzi, Poznaniu, Warszawie i Wrocławiu dołączył ośrodek w Toruniu, który wznowił kształcenie, oraz nowy powstał w roku 1995 w Cieszynie, w ramach Uniwersytetu Śląskiego. Na Wydziale Teologicznym Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego działa Katedra Historii i Etnologii Religii. Kształcenie w ramach specjalizacji z zakresu folklorystyki prowadzone jest przez Instytut Filologii Polskiej Uniwersytetu im. Marii Curie-Skłodowskiej w Lublinie oraz Katedrę Kulturoznawstwa Uniwersytetu Opolskiego. Spośród tak licznych szkół „niepublicznych” studia licencjackie z antropologii kulturowej uruchomiono jedynie w Collegium Civitas w Warszawie; w kilku z nich, m. in. w Wyższej Szkole im. Pawła Włodkowica w Płocku, prowadzone są wykłady z etnologii.

Muzea etnograficzne, w tym wiele skansenów, przed rokiem 1989 zarządzane centralnie, przeszły pod opiekę samorządów terytorialnych. Wśród pracowników muzealnych nie ma w tej chwili profesorów i doktorów habilitowanych i w większości spośród nich nie ma warunków do prowadzenia badań.

Pion korporacyjny etnologii to wymieniony już Komitet Nauk Etnologicznych PAN wraz ze swoimi komisjami. Wprowadzenie wyborów wzmocniło pozycję Komitetu. Ważne jest również Polskie Towarzystwo Ludoznawcze, utrzymujące bibliotekę, archiwum oraz ośrodek informacji i dokumentacji, pozostające najważniejszym wydawcą prac etnologicznych, oraz Polskie Towarzystwo Etnologii Miasta. Strukturę korporacyjną etnologii uzupełniają powstałe w ostatnich latach stowarzyszenia absolwentów.

Utrzymano większość etnologicznych i powiązanych z etnologią lub antropologią kulturową interdyscyplinarnych czasopism i serii wydawniczych. Są to takie czasopisma, jak: „Lud”, „Etnografia Polska”, „Ethnologia Polona”, „Kultura i Społeczeństwo”, „Konteksty. Polska Sztuka Ludowa”, „Literatura Ludowa”, „Etnolingwistyka”, „Łódzkie Studia Etnograficzne”, „Acta Scansenologica”, „Estudios Latinoamericanos”, „Biuletyn Polskiego Towarzystwa Etnochoreologicznego”. Transformacji nie wytrzymały roczniki niektórych muzeów. Powstały natomiast czasopisma nowe: „Sprawy Narodowościowe. Seria Nowa” (red. Wojciech J. Burszta), „Journal of Urban Ethnology” (red. Andrzej Stawarz) oraz „Zabawy i Zabawki. Kwartalnik Poświęcony Zagadnieniom Ludyzmu i Ludyczności” (red. Ryszard Kantor). Powstały także nowe serie wydawnicze, m.in. „Studia Etnologiczne i Antropologiczne” wydawane przez Uniwersytet Śląski, „Studia Ethnolo-

gica” i „Archiwum Etnologiczne” Uniwersytetu Warszawskiego, „Poznańskie Studia Etnologiczne”, „Anthropos” i „Cultura”, dwie ostatnie prowadzone przez Uniwersytet Jagielloński.

Zmieniły się warunki prowadzenia prac badawczych. Wprowadzono podmiotowe finansowanie badań. Granty instytucji wspierających naukę, skierowane bezpośrednio do badaczy, tak ważne dla prowadzenia prac terenowych, umożliwiły realizację wielu projektów. W ramach nowego systemu finansowania nauki pojawiły się jednakże trudności w kontynuowaniu niektórych zaawansowanych już prac, m.in. nad *Polskim atlasem etnograficznym*, wydaniem kolejnych tomów *Dzieł wszystkich Oskara Kolberga* i *Dzieł Bronisława Malinowskiego*. Nie potrafiono także stworzyć stabilnych warunków pracy i rozwoju placówek w ramach Polskiego Towarzystwa Ludoznawczego: Biblioteki Naukowej, Archiwum oraz Ośrodka Dokumentacji i Informacji Etnograficznej.

Potrzeby społeczne, na które po roku 1989 odpowiedziała etnologia, najbardziej wyraźnie ujawniły się w zakresie edukacji. Liczba studentów etnologii, których w roku 1989 było 485, wzrosła i zbliża się obecnie do 3000. Atrakcyjność etnologii zwiększyła się, kiedy z wąskiej specjalizacji, skoncentrowanej na kulturze ludowej i pozaeuropejskich społeczeństwach „prymitywnych”, stała się również antropologią kulturową, nauką posiadającą zastosowania praktyczne, zajmującą się wieloma aspektami współczesnego życia, od kwestii etnicznych, procesów globalizacyjnych oraz migracji poczynając, a na kulturze popularnej kończąc. Studia etnologiczne przekształciły się w szczególnie typ studiów kulturoznawczych, dostarczających ogólnej wiedzy, umiejętności i kompetencji antropologicznych, przydatnych w wielu zawodach i na różnych stanowiskach pracy, szczególnie tam, gdzie prowadzone są badania opinii społecznej oraz potrzebna jest umiejętność kontaktu i interpretowania zjawisk społeczno-kulturowych (Jasiewicz, Posern-Zieliński, 2003, 30 i n.). Przydatny społecznie jest jednak również dorobek etnologii. Może zostać wykorzystany do dokumentacji i prezentacji tradycji kultur lokalnych, w tym kultury ludowej, tak cenionych w trakcie odtwarzania wartości społeczności lokalnych i regionalnych, realizowanych m.in. przy pomocy wprowadzonego do szkół programu „Dziedzictwo kulturowe w regionie”, zatwierdzonego przez Ministerstwo Edukacji Narodowej w 1995 r. Dorobek ten może także służyć działaniom na rzecz zrozumienia odrębności kulturowych w skali kraju i świata. Obydwie te możliwości zastosowania wiedzy etnologicznej nabrały znaczenia po przystąpieniu Polski do Unii Europejskiej.

Izolacja nauki polskiej od nauki światowej, najsilniejsza od końca lat 40. do połowy lat 50. XX w., przełamywana była stopniowo. Polska przystąpiła do Międzynarodowej Unii Nauk Etnologicznych i Antropologicznych w roku 1960; wówczas to Jan Czekański został wybrany jednym z wiceprezydentów Unii. Etnologowie z Polski wyjeżdżali na kolejne Kongresy Unii; przygotowywano też na nie specjalne tomy kongresowe,

których dotąd wydano dziewięć. Innym ważnym dla przedstawicieli polskich nauk etnologicznych stowarzyszeniem międzynarodowym było i pozostaje Société Internationale d'Ethnologie et de Folklore Européen, a także założone w roku 1989 European Association of Social Anthropologists, które swoją VI Konferencję zwołało w Krakowie. Po roku 1989 etnologowie polscy, jeśli tylko dysponują finansami i są do tego przygotowani, biorą udział w pracach wielu naukowych stowarzyszeń międzynarodowych, prowadzą także badania terenowe poza granicami kraju. Badaniami zespołowymi objęto przede wszystkim tereny dawnego ZSRR, Amerykę Południową oraz Afrykę. Zwiększyła się liczba przekładów z literatury światowej, wydawanych także w postaci antologii tekstów (np. Kempny, Nowicka, red., 2003-2004). Tylko nieliczni jednak polscy etnologowie i antropologowie pracują w instytucjach naukowych zagranicą. Zmalała, w porównaniu z latami 80. i początkiem lat 90. XX w., liczba etnologów i antropologów kulturowych z zagranicy prowadzących badania i wizytujących ośrodki naukowe w naszym kraju. Polska utraciła dla badaczy z Zachodu atrakcyjność „egzotycznego” kraju socjalistycznego. Niezwykle istotne w przygotowaniu młodych etnologów do kontaktów z zagranicą jest objęcie w ostatnich latach sporej grupy studentów europejskimi programami wymiany: Tempus i Erasmus/Sokrates, umożliwiającymi studia w ośrodkach poza Polską.

Obszary i orientacje badawcze współczesnej etnologii i antropologii kulturowej

Niełatwo jest uporządkować różnorodną i wieloaspektową problematykę badawczą etnologii/antropologii kulturowej w całkowicie rozłączne bloki i zespoły tematyczne, przedstawić je w kolejności uwzględniającej ich znaczenie dla dyscypliny i odpowiednio, ze względu na brak miejsca, zilustrować opublikowanymi już pracami. Dla celów tego artykułu wyróżniam następujące kierunki poszukiwań: studia nad kulturą współczesną, badania etnohistoryczne, próby ujęcia zjawisk kulturowych w ich wymiarze uniwersalnym oraz prace skoncentrowane na sprawach dyscypliny.

Głównym dzisiaj obszarem penetracji badawczych jest kultura współczesna. Etnologia zawsze zresztą zajmowała się opisem i interpretacją zjawisk kulturowych współczesnych badaczom, jednak dawniej celem była często rekonstrukcja przeszłości. Obecnie, w szerszym niż dawniej zakresie, etnologia zwraca uwagę na przejawy kultury będące istotą teraźniejszości i analizuje je w jej kontekście. Nadal ważnym rodzajem opracowań są studia społeczności lokalnych i regionalnych (np. Tylkowa, red., 2000), rozwijane także w środowiskach miejskich (m.in. Kopczyńska-Jaworska, 1999; Karpieńska, 2000). Odwołania do tradycji, w tym do kultury ludowej, obecne w tych studiach, traktują ją jako dziedzictwo istotne dla współczesnego życia kulturalnego (np. Kłodnicki, red., 1996). Szczególnym zainteresowaniem cieszą się tereny pograniczy kulturowych i etnicznych (Floreńska, red., 1999; Buchowski, Brencz, red., 2004; Szyfer,

2005). W badaniach społeczności lokalnych podtrzymana została i umocniona rola skonceptualizowanego opisu etnograficznego (Olędzki, 1999; Smyrski, red., 2005). Zanikły natomiast rozważania nad relacjami między kulturą ludową a narodową; nie są kontynuowane, jak na razie, prace nad kulturą rodziny, atrakcyjne w procesach integracji osadników na polskich ziemiach zachodnich oraz północnych i w warunkach socjalizmu ze względu na jej silną wówczas odrębność i autonomię wobec kontrolowanego przez państwo życia publicznego.

Wśród zjawisk społeczno-kulturowych nabierających znaczenia lub wywołanych najnowszymi zmianami politycznymi, światopoglądowymi i technologicznymi, przedmiotem zainteresowania etnologii stały się kulturowe konsekwencje transformacji ustrojowej w Polsce (Buchowski, red., 1996; tenże 2001), polityka, m.in. potoczna wiedza o polityce i postaciach polityków okresu transformacji (Drozd-Piasecka, 2001; Malewska-Szałygin, 2002), elementy społeczeństwa obywatelskiego, przede wszystkim wartości przyjmowane w organizacjach pozarządowych; perspektywy kulturowe i następstwa integracji europejskiej (Mucha, Olszewski, 1997; Posern-Zieliński, red., 1998; Wierszewska, 1998; Sokolewicz 2003); globalizacja i będąca reakcją na nią globalizacja (Nadolska-Styczyńska, red., 2005), poszerzona konsumpcja i konsumeryzm (m.in. Pomieciński, 2005), kulturowe uwarunkowania miejsca i płci w kulturze, zainspirowane refleksją feministyczną, subkultury wywołane zmianami społeczno-gospodarczymi, m.in. obszary biedy (Tarkowska, red., 2000), ruchy światopoglądowo-religijne, ujawniające się w postaci sekt czy grup związanych z New Age. Ważne stały się badania nad kulturą popularną w różnych jej przejawach, traktowaną jako obszar przekształcany i współtworzony, a nie narzucany, oraz związanymi z nią mass mediami, z najnowszym wśród nich internetem. W pracach etnologicznych wskazywane jest podobieństwo tej kultury do kultury „typu ludowego”, utożsamianej ze spontanicznością, nieoficjalnością, długim trwaniem i przekraczaniem granic środowiskowych, przekazem raczej bezpośrednim, wzmacnianym nowymi środkami technologicznymi, zaspokajaniem potrzeb współzycia i komunikacji, będącej nie całością, a częścią kultury.

Kultura współczesna jest przedstawiana w etnologii/antropologii kulturowej także z perspektywy życia codziennego, docenianej obecnie w wielu dyscyplinach humanistycznych i społecznych. Właśnie w tego rodzaju studiach, wiązanych z Rochem Sulimą (2000) czy Anną Zadrożyńską (2001), ujawnia się znaczenie spraw pozornie drobnych, szczegółów, zwykle niedostrzeganych, a istotnych dla całości kultury. Projekt antropologii współczesności, oglądanej przede wszystkim poprzez sztukę, przedstawił Dariusz Czaja (2004).

Szczególne miejsce w badaniach nad współczesnością zajmują ponadto studia etniczne, w przeszłości traktowane niekiedy jako jedyny obszar badań etnologicznych. Ich obecny rozwój w Polsce ma podstawy nie tylko we wzrastającym w świecie zainte-

resowaniu etnicznością, ale i uznaniu praw grup etnicznych. Pojawiły się zarówno ogólne ujęcia etniczności (m.in. Żelazny, 2004), jak i przedstawienia jej przejawów w skali świata (Posern-Zieliński, red., 2000) oraz procesów etnicznych (np. Posern-Zieliński, 2005). Zajęto się mniejszościami narodowymi i etnicznymi w Polsce, m.in. Cyganami (Mirga, Mróz, 1994; Mróz, 1992), zwrócono uwagę na tożsamość grup granicznych, np. Ślązaków (np. Simonides, 1995). Wiele prac poświęcono, szczególnie na początku lat 90. XX w., Polakom mieszkającym na terytorium dawnego ZSRR, poprzednio niedostępnym dla badaczy z Polski. Byli to przede wszystkim Polacy w Kazachstanie oraz Polacy z dawnych Kresów Wschodnich Rzeczypospolitej (m.in. Kabzińska, 1999). To właśnie w studiach etnicznych widoczna jest cecha badań etnologicznych, jaką jest dążenie do przedstawiania zjawisk kulturowych jako uwarunkowanych historycznie. W tych także studiach i szerzej, również w innych pracach etnologicznych, ważną rolę odgrywają badania pozapolskie, szczególnie pozaeuropejskie, zawsze obecne w etnologii, dzisiaj łatwiejsze w realizacji dzięki brakowi przeszkód administracyjnych w wyjazdach i lepszej jednak sytuacji finansowej nauki polskiej. Realizowane są głównie na Wschodzie (por. np. Jasiewicz, red., 2004), ale także w Afryce i Ameryce (m. in. Vorbrich, 2004; Ząbek, 1999; Kairski, 1999). Nie epatują już egzotyką, ale wyjaśniają również nowe, wspólne dla ludzkości zjawiska kulturowe.

Etnologia nie zrezygnowała ze studiów, których przedmiotem jest przeszłość, a celem poszerzenie wiedzy o historii kultury ważnej współcześnie. Należą do nich próby rekonstrukcji kultury ludowej jako kategorii historycznej, rozkwitłej w Polsce po upadku ustroju feudalnego w XIX w. i zanikającej, z różną intensywnością, w zależności od regionu, od końca XIX i początków XX w. Tu mieszczą się badania nad m.in. budownictwem (np. Pokropek, 1995), strojem ludowym, obrzędowością, lecznictwem ludowym (Paluch, 1995). Źródłem do tych badań dostarczają publikowane kolejne tomy monumentalnego zbioru *Dzieł wszystkich Oskara Kolberga* (dotąd 79 woluminów) oraz materiały *Polskiego atlasu etnograficznego*, zbierane w latach 1952-1982, a dostępne m.in. dzięki publikowanym od roku 1993 *Komentarzom do Polskiego atlasu etnograficznego* (por. Kłodnicki, 2001). Prowadzono także studia nad socjalizmem jako okresem zamkniętym (m.in. Dzięgieł, 1998; Pełczyński, 2002). Cenne prace etnohistoryczne dotyczą Mazowsza (Paprocka, 1993; Woźniak, 2002) i Ameryki Środkowej (Tomicki, 1999).

Oddzielne miejsce zajmują studia posługujące się poszerzonymi granicami czasu oraz przestrzeni i ujmujące zjawiska kulturowe w ich wymiarze uniwersalnym, ważne dla teorii kultury. Są to monografie takich przejawów kulturowych i towarzyszących im pojęć, jak: tabu (Wasilewski, 1989), magia słowa (Engelking, 2000), apokryf i inne cechy religijności typu ludowego (Zowczak, 2000; Tokarska-Bakir, 2000), taniec (Kowalska, 1995), pokrewieństwo (Szykiewicz, 1992), obcość (Benedyktowicz, 2000), miłość (Kuligowski, 2005).

Wreszcie prace poświęcone etnologii i antropologii kulturowej. Są to przede wszystkim ujęcia ogólne, o charakterze podręczników, wyznaczające przedmiot i granice dyscypliny, porządkujące podstawowe pojęcia i metody oraz wskazujące problematykę: Ewy Nowickiej (1991), Jarosława Brozi (1992), Barbary Olszewskiej-Dyoniziak (1996), Wojciecha J. Burszty (1998) oraz z zakresu folklorystyki Piotra Kowalskiego (1990) i z etnomuzykologii Sławomiry Żerańskiej-Kominek (1995). Ważne są wydawnictwa słownikowe (Bartmiński, red., 1996; Kowalski, 1998) oraz hasła encyklopedyczne dotyczące etnologii (np. Posern-Zieliński, 2005), a rozwinięciem wybranych zagadnień istotnych dla dyscypliny prace koncentrujące się na celach, założeniach czy metodach dyscypliny (m.in. Robotycki, 1992; Kaniowska, 1999). Cenne są również, dla rozwoju środowiska naukowego i jego tożsamości, prace analizujące zróżnicowanie badaczy w zakresie przedmiotu badań, założeń, metod i przyjmowanych strategii rozwojowych (Buchowski, 1995; Robotycki 1995, Kuligowski, 2004), opracowania biograficzne (Fryś-Pietraszkowa i in., red., 2002), a także dotyczące historii dyscypliny (np. Damrosz, 1996; Jasiewicz, Karwicka, red., 2001; Kuczyński, 1994-1997).

Różnorodności problematyki odpowiada zróżnicowanie orientacji badawczych przyjmowanych w jej ramach. Tworzą one, jeśli rozpatrujemy sprawę genetycznie i konstruujemy modele myślenia i postępowania badawczego, dwie grupy: biorącą swój początek z nauk przyrodniczych oraz związaną z naukami humanistycznymi. Ta pierwsza zakłada traktowanie kultury jako instrumentu adaptacji człowieka w jego otoczeniu i przyjmuje założenie również o środowiskowych uwarunkowaniach jego działalności. Zakres kultury określa w niej relacja między zachowaniami człowieka, jego wyobrażeniami i ważnymi dla niego wytworami, wyznaczająca sposób bycia człowieka. Nie przeciwstawia sobie porządku wyobrażeń i porządku zjawisk pozamentalnych po to, aby nie tworzyć ich hierarchii i dlatego, że wyobrażenia nie są poznawalne bez uwzględnienia uzewnętrznianych zachowań i ich wytworów. Natomiast orientacje związane z humanistyką przyjmują, że to właśnie sfera mentalna (idee, wartości, znaczenia, wzory i normy) stanowi o istocie kultury, i to ona jest kulturą. Zakładają autonomiczność kultury, jej niezależność od czynników społecznych, gospodarczych i biologicznych; kulturę tłumaczyć można wyłącznie przez kulturę. Uznanie rzeczywistości za konstrukt wyobrazeniowy pozwala odsunąć opis rzeczywistości zewnętrznej wobec podmiotu na plan dalszy. Ta ostatnia grupa orientacji, nie do przyjęcia jako jedyny sposób uprawiania antropologii, jest jednakże pożyteczna dla zrozumienia roli systemów wartości i znaczeń w tworzeniu, funkcjonowaniu i przekazie kultury, a także dla oceny i doskonalenia przyjmowanych narzędzi i procedur badawczych.

Jaka jest współczesna etnologia/antropologia kulturowa?

Sięga po nowe tematy badawcze, których dostarcza zmieniająca się rzeczywistość. Nie ogranicza się do obszaru Polski; prowadzi badania również na innych dostępnych

i uznanych za ważne terenach europejskich i pozaeuropejskich. Podtrzymuje i poszerza kontakty z nauką światową, a jednocześnie czerpie inspiracje z interesujących i często niedocenianych dokonań etnologii narodowej. Uzyskała, kształcąc obecnie kilka tysięcy studentów, pozycję dyscypliny o docenianych walorach edukacyjnych i poszukuje możliwości szerszego niż dotąd zastosowania wiedzy antropologicznej w praktyce społecznej; nie tylko w działalności kulturalnej, ale również w zarządzaniu, gospodarce i innych dziedzinach. Po okresie sporów wywołanych ograniczeniami dawnej etnografii skłania się do przyjęcia stanowiska pluralizmu teoretycznego, otwierającego możliwości poszerzenia zakresu badań i rozwoju metodologii.

Ważną cechą etnologii/antropologii kulturowej, ukształtowaną historycznie, jest jej otwartość wobec innych dyscyplin i współpraca z nimi. Przejawia się ona nie tylko w potrzebie i gotowości korzystania z dorobku wielu nauk i wkraczania na ich pola badawcze, ale także w dzieleniu się z nimi swoim przedmiotem, założeniami i metodami. Tworzy szeroką przestrzeń związków i zależności interdyscyplinarnych, których rezultatem jest współdziałanie, a także powstawanie pogranicznych kierunków studiów, przyjmujących niekiedy postać subdyscyplin. Stąd także zjawisko przejmowania perspektywy antropologicznej w wielu naukach, określane mianem antropologizacji.

Przedmiot badań dostępny innym dyscyplinom i dzielone z nimi metody, również nazwa „antropologia”, bez przymiotnika „kulturowa” oznaczająca inną dyscyplinę, rodzi pytanie, czym jest etnologia/antropologia kulturowa? Co stanowi o jej autonomiczności, na czym polega jej istota i specyfika? Dostrzegam ją w połączeniu uprawianej w jej ramach problematyki z metodami uznanymi za etnologiczne/antropologiczne, w tym przede wszystkim z metodą badań terenowych i analizy głównie jakościowej. Wspomaga ją historia dyscypliny, w tym dawne, ale także współczesne związki z jej odpowiednikami w nauce światowej, przyjęty w niej sposób kształcenia oraz działalność stworzonych w jej ramach instytucji. Ważne znaczenie mają także wybory tożsamościowe członków środowiska naukowego, określających siebie mianem etnologów/antropologów.

Umieszczenie etnologii polskiej w tytule tego artykułu między etnografią a antropologią ma sens podwójny: wskazuje jej silne rodowodowe związki z opisywaniem lokalnej rzeczywistości kulturowej i stałe wysiłki uzyskania kontaktu z nauką światową oraz określa dwa jej podstawowe narzędzia – etnograficzny opis i antropologiczną teorię.

Bibliografia

- Bartmiński J., red. 1996 *Słownik stereotypów i symboli ludowych*, t. 1-2, Lublin.
Benedyktowicz Z. 2000 *Portrety „obcości”. Od stereotypu do symbolu*, Kraków.
Benedyktowicz Z., Robotycki Cz., Stomma L., Tomicki R., Wasilewski J. S. 1980-1981 *Antropologia kultury w Polsce – dziedzictwo, pojęcia, inspiracje. Materiały do słownika*, „Polska Sztuka Ludowa” cz. 1, rocz. 34, nr 1; cz. 2, rocz. 34, nr 2; cz. 3, rocz. 35, nr 1.

- Brozi K. J. 1992 Antropologia kulturowa. Wprowadzenie, t. 1, *Zarys historii antropologii kulturowej*, t. 2, *Refleksje nad powstaniem cywilizacji i wyobrażeniami o świecie*, Lublin.
- Buchowski M. 1995 *Fratie i klany nowo-plemienia antropologów w Polsce*, [w:] A. Posern-Zieliński, red., *Etnologia polska między ludoznawstwem a antropologią*, Poznań.
- Buchowski M. 2001 *Rethinking Transformation. An Anthropological Perspective on Postsocialism*, Poznań-Berlin.
- Buchowski M., red. 1996 *Oblicza zmiany. Etnologia a współczesne transformacje społeczno-kulturowe*, Międzychód.
- Buchowski M., A. Brencz, red. 2004 *Polska-Niemcy. Pogranicze kulturowe i etniczne*, Poznań.
- Burszta J. 1965 *Etnografia a współczesność. Nieco refleksji metodologicznych w związku z badaniami na Ziemiach Zachodnich*, „Etnografia Polska” t. 9.
- Burszta W. J. 1998 *Antropologia kultury. Tematy, teorie, interpretacje*, Poznań.
- Czaja D. 2004 *Sygnatura i fragment. Nadzieje antropologiczne*, Kraków.
- Damrosz J. 1996 *Mysł teoretyczna w polskiej etnografii i etnologii w okresie powojennym (1945-1989)*, Warszawa-Siedlce.
- Dobrowolski K. 1958 *Drogi rozwoju etnografii polskiej*, „Etnografia Polska” t. 1.
- Drozd-Piasecka M. 2001 *Andrzej Lepper – chłopski przywódca charyzmatyczny?* „Etnografia Polska” t. 45, z. 1-2.
- Dięgiel L. 1998 *Paradise in a Concrete Cage. Daily Life in Communist Poland. An Ethnologist's View*, Kraków.
- Engelking A. 2000 *Kłątwa. Rzecz o ludowej magii słowa*, Wrocław.
- Fryś-Pietraszkowa E., Kowalska-Lewicka A., Spiss A., red. 2002 *Etnografowie i ludoznawcy polscy. Sylwetki, szkice biograficzne*, t. 1, Kraków.
- Floreńska I., red. 1999 *Kultury regionalne i pogranicza kulturowe a świadomość etniczna*, „Studia Etnologiczne i Antropologiczne” t. 2, Katowice.
- Jasiewicz Z. 2003 *Przemiany i kontynuacja w etnologii polskiej po roku 1989*, [w:] *Czas zmiany, czas trwania*, red. J. Kowalska, S. Szynkiewicz, R. Tomicki, Warszawa.
- Jasiewicz Z. 2004 *Etnologia polska przed rokiem 1956 i jej reakcja na wprowadzanie wzorów radzieckich*, „Etnografia Polska” t. 48, z. 1-2.
- Jasiewicz Z., red. 2004 *Wschód w polskich badaniach etnologicznych i antropologicznych. Problematyka, badacze, znaczenie*, Poznań.
- Jasiewicz Z., A. Posern-Zieliński 2003 *Studia etnologiczne na uniwersytetach polskich po roku 1989*, „Lud” t. 87.
- Jasiewicz Z., T. Karwicka, red. 2001 *Przeszłość etnologii w jej teraźniejszości*, „Prace Komitetu Nauk Etnologicznych PAN” nr 10, Poznań.
- Kabzińska I. 1999 *Wśród „kościelnych Polaków”. Wyznaczniki tożsamości etnicznej (narodowej) Polaków na Białorusi*, Warszawa.
- Kairski M. 1999 *Indianie Ameryki Środkowej i Południowej: demografia, rozmieszczenie, sytuacja etnokulturowa*, t. 1-2, Poznań-Warszawa.
- Kaniowska K. 1999 *Opis. Klucz do rozumienia kultury*, Łódź.
- Karpińska E. G. 2000 *Miejsce wyodrębnione ze świata. Przykład łódzkich kamienic czynszowych*, „Łódzkie Studia Etnograficzne” t. 38, Łódź.
- Kempny M., E. Nowicka, red. 2003-2004 *Badanie kultury. Elementy teorii antropologicznej* [cz. 1-2], Warszawa.
- Kłodnicki Z. 2001 *Polski atlas etnograficzny. Historia, stan obecny i perspektywy*, „Lud” t. 85.
- Kłodnicki Z., red. 1996 *Dziedzictwo kulturowe Dolnego Śląska*, Wrocław.

- Kopczyńska-Jaworska B. 1999 *Łódź i inne miasta*, Łódź.
- Kowalska J. 1995 *Koło bogów. Ruch i taniec w mitach i obrzędach*, Warszawa.
- Kowalski P. 1990 *Współczesny folklor i folklorystyka. O przedmiocie poznania w dzisiejszych badaniach folklorystycznych*, Wrocław.
- Kowalski P. 1998 *Leksykon. Znaki świata. Omen, przesąd, znaczenie*, Warszawa-Wrocław.
- Kuczyński A. 1994-1997 *Polskie opisanie świata. Studia z dziejów poznania kultur ludowych i plemiennych*, t. 1-2, Wrocław
- Kuligowski W. 2004 *Antropologia kultury w Polsce: następne pokolenie?* „Lud” t. 88.
- Kuligowski W. 2004 *Miłość na Zachodzie. Historia antropologiczna*, Poznań.
- Malewska-Szałygin A. 2002 *Wiedza potoczna w sprawach publicznych. Rozmowy o władzy lokalnej w wybranej gminie mazurskiej w latach 1994-1995*, Warszawa.
- Mirga A., Mróz L. 1994 *Cyganie. Odmienność i nietolerancja*, Warszawa.
- Mróz L. 1991 *Geneza Cyganów i ich kultury*, Warszawa.
- Mucha J., Olszewski W., red. *Dylematy tożsamości europejskiej pod koniec drugiego tysiąclecia*, Toruń.
- Nadolska-Styczyńska A., red. 2005 *Zagrożenie tożsamości? Problematyka globalizacji w zainteresowaniach polskiej antropologii*, Wrocław - Łódź.
- Nowicka E. 2005 *Świat człowieka – świat kultury. Systematyczny wykład problemów antropologii kulturowej*, Warszawa.
- Oleđzki J. 1991 *Murzynowo. Znaki istnienia i tożsamości kulturalnej mieszkańców wioski nadwiślańskiej XVIII-XX wieku*, Warszawa.
- Olszewska-Dyoniziak B. 1996 *Zarys antropologii kultury*, Kraków.
- Paluch A. 1995 *Etnologiczny atlas ciała ludzkiego i chorób*, Wrocław.
- Paprocka W. 1993 *Myszyniec. Studium z dziejów miasta*, Warszawa.
- Peczynski G. 2002 *Dziesiąta muza w stroju ludowym. O wizerunkach kultury chłopskiej w kinie PRL*, Poznań.
- Pokropek M. i W. 1995 *Tradycyjne budownictwo drzewne w Polsce*, t. 1, *Budownictwo ludowe. Chałupy i ich regionalne zróżnicowanie*, Warszawa.
- Pomiciński A. 2005 *Reklama w kulturze współczesnej. Studium antropologiczne*, Poznań
- Posern-Zieliński A. 2005 *Etnologia*, [w:] *Encyklopedia socjologii*, Suplement, Warszawa.
- Posern-Zieliński A. 2005 *Między indygenizmem a indianizmem. Andyjscy Indianie na drodze do etnorozwoju*, Poznań.
- Posern-Zieliński A. red. 1998 *The Task of Ethnology/Anthropology in Unifying Europe*, Poznań.
- Posern-Zielinski A., red. 2000 *Świat grup etnicznych*, „Wielka encyklopedia geografii świata” t. 18, Poznań.
- Robotycki Cz. 1992 *Etnografia wobec kultury współczesnej*, Kraków.
- Robotycki Cz. 1995 *Antropologia kultury w Polsce – projekt urzeczywistniony*, „Lud” t. 78.
- Simonides D. 1995 *Górnoślązacy. Grupa regionalna czy etniczna?* „Lud” t. 78.
- Smyrski Ł., red. 2005 *Etnografia lokalnych znaczeń. Monografia społeczności lokalnej okolic Dziewieniszek na Wileńszczyźnie*, Warszawa.
- Sokolewicz Z. 2003 *Kultura w procesie integracji europejskiej*, [w:] *Integracja europejska. Wybrane problemy*, red. D. Milczarek, A. Z. Nowak, Warszawa.
- Staszczak Z., red. 1987 *Słownik etnologiczny. Terminy ogólne*, Warszawa-Poznań.
- Sulima R. 2000 *Antropologia codzienności*, Kraków.
- Szyfer A. 2005 *Ludzie pogranicza. Kulturowe uwarunkowania osobowości*, Poznań.
- Szynkiewicz S. 1992 *Pokrewieństwo. Studium etnologiczne*, Warszawa.

- Tarkowska E., red. 2000 *Zrozumieć biednego. O dawnej i obecnej biedzie w Polsce*, Warszawa.
- Tokarska-Bakir J. 2000 *Obraz osobliwy. Harmeneutyczna lektura źródeł etnograficznych. Wielkie opowieści*, Kraków.
- Tomicki R. 1990 *Ludzie i bogowie. Indianie meksykańscy wobec Hiszpanów we wczesnej fazie konkwisty*, Wrocław.
- Tylkowa D., red. 2000 *Podhale. Tradycja we współczesnej kulturze wsi*, Kraków.
- Vorbrich R. 2004 *Wódz jako funkcjonariusz. Despotyzm zdecentralizowany w społeczeństwie postplemiennym Kamerunu*, „Lud” t. 88.
- Wasilewski J. S. 1989 *Tabu a paradygmaty etnologii*, Warszawa.
- Wieruszewska M. 1997 *Kultura i wieś w perspektywie integracji europejskiej*, „Lud” t. 82.
- Woźniak A. 2002 *Na peryferiach Grochowa. Z badań nad życiem codziennym Gołdawa w okresie międzywojennym*, „Kwartalnik Historii Kultury Materialnej” rocz. 50, nr 2.
- Wrońska J. 1992 *Definicje etnografii i etnologii w polskich encyklopediach z drugiej połowy XIX i początku XX wieku*, „Etnografia Polska” t. 36, z. 1.
- Zadrożyńska A. 2001 *Targowisko różności*, Warszawa.
- Zawistowicz-Adamska K. 1966 *Wincenty Pol – badacz kultury ludowej*, Warszawa.
- Ząbek M. 1999 *Arabowie z Dar-Hamid. Społeczność w sytuacji zagrożenia ekologicznego*, Warszawa.
- Zowczak M. 1998 *Biblia ludowa. Interpretacje wątków biblijnych w kulturze ludowej*, Wrocław.
- Żelazny W. 2004 *Etniczność. Ład, konflikt, sprawiedliwość*, Poznań.
- Żerańska-Kominek S. 1995 *Muzyka w kulturze. Wprowadzenie do etnomuzykologii*, Warszawa.

Polish ethnology. Between ethnography and cultural anthropology

Polish ethnology originated in the 19th century, in the absence of a Polish state. It developed after the country regained independence in 1918. After World War II, under the pressure of Soviet ethnography, it became a historically oriented science focusing primarily on folk culture. After 1956, and even more so since 1989, it went beyond this, adopting new theoretical orientations and resuming links with international anthropology. Current research is mainly concerned with contemporary culture, including the socio-cultural consequences of the system transformation, ethno-historical and ethnic studies, and the theory of culture. It plays an important educational role. Courses in ethnology and cultural anthropology are now being taught at seven Polish universities to nearly three thousand students.

Key words: ethnology, ethnography, cultural anthropology, history of ethnology, ethnology and system transformation